

הלכות קריאת שמע ותפילה של ערבית מפתח ההלכות

רלה. זמן קריאת שמע של ערבית.

רלו. ברכות קריאת שמע של ערבית.

רלז. סדר תפילת ערבית.

רלח. לקבוע עתים לתרה בלילה.

רלט. דין קריאת שמע על מטתו.

תפילת ערבית

לה. זמן קריאת שמע של ערבית
(ובו ד' סעיפים)

א. זמן קריאת שמע בלילה משעת יציאת שלושה כוכבים קטנים. ואם הוא יום המעונן- ימתין עד שיצא הספק מלבו. ואם קראה קודם לכן- חוזר וקורא אותה בלא ברכות. ואם הציבור מקדימים לקרות קריאת שמע מבעוד יום- יקרא עמהם קריאת שמע וברכותיה ויתפלל עמהם, וכשיגיע זמן - קורא קריאת שמע בלא ברכות.

הגה:

ומיהו לא יחזור ויתפלל בלילה- אף על פי שהציבור מקדימין הרבה לפני הלילה - אלא אם כן הוא רגיל בשאר פרישות וחסידות, דאז לא מיתחזי כיוהרא מה שחוזר ומתפלל.

ב. אסור להתחיל לאכול חצי שעה סמוך לזמן קריאת שמע של ערבית. ואם התחיל לאכול אחר שהגיע זמנה - מפסיק וקורא קריאת שמע בלא ברכותיה וגומר סעודתו. ואחר כך קורא אותה בברכותיה ומתפלל.

הגה:

אבל אין צריך להפסיק לתפילה הזויל והתחיל לאכול. אבל אם לא התחיל לאכול - אף על פי שנטל ידיו - צריך להפסיק. ואם אין שדות להתפלל, מפסיק אף לתפילה.

ג. לכתחילה צריך לקרות קריאת שמע מיד בצאת הכוכבים. וזמנה עד חצי הלילה. ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר, יצא ידי חובתו.

ד. הקורא קריאת שמע של ערבית אחר שיעלה עמוד השחר - קודם הנץ החמה - לא יצא ידי חובתו, אלא אם כן היה אנוס, כגון שיכור או חולה וכיוצא בהן. ואנוס שקרא אז לא יאמר "השכיבנו", דכיון שעלה השחר אינו זמן שכיבה.

הגה:

אבל שאר הברכות דהיינו: שניים שלפני קריאת שמע וברכת "אמת ואמונה" עד "השכיבנו" - אומר. (ועיין לעיל סימן נ"ח סעיף ה').

באורים

א. הנה: ומיהו - אבל. מיתחזי כיוהרא - נראה כנאוה.

7. הנץ החמה-זריחת השמש (מסכת תענית פרק ג משנה ט). הנץ, נצץ. - הבריק הזהיר. "ונצצים כעין נחשת קלל" (יחזקאל א.ו.).

רלה. תפילת ערבית מקורות

תנ"ך ופרשנות על התנ"ך

- 1. ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי.** (תהילים נה.יח.)
פשט: "ערבית ושחרית ומנחה". (רש"י על הפסוק) אהמה - אזעק בקול גדול.
דרש: "יעקב תיקן תפילת ערבית... אמר דוד: הואיל ואבות תיקנום - 'ערב ובקר וצהרים' " (מדרש שוחר טוב על מזמור נה.)
יעקב אבינו תיקן תפילת ערבית שנאמר: "ויפגע במקום" (בראשית כח. יא.) - 'פגיעה' אחת מלשונות התפילה. (מסכת ברכות: בבלי כו. ב. ירושלמי ד. הלכה א.)
- 2. וזמנין תלתה ביומא הוא ברוך על ברכוהי ומצלא ומודא קדם אלהה כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנה.** (דניאל ו.יא.)
תרגום: ופעמים שלוש ביום הוא כורע על ברכיו ומתפלל ומודה לפני אלוהיו, כל עומת אשר היה עושה מלפני זה.
דרש: "שלושה אבות תקנו שלושה תפלות. בא דניאל וקבען ביום - 'וזמנין תלתא ביומא'... לא פירש באיזה שעה. בא דוד ופרשן - 'ערב ובקר וצהרים'. (מדרש תנחומא פרשיות: מקץ סימן ט. כי תשא סימן כג.)

תלמוד - בבלי וירושלמי

- א.ג.** ברכות: בבלי ב.א. (משנה) רש"י בקטעים "עד סוף האשמורה הראשונה" "עד שיעלה עמוד השחר" "כדי להרחיק" תוספות בקטע "מאימתי" ב.ב. ד.א. ד.ב. ירושלמי א.א. (משנה וגמרא) שבת לה.ב.
- ב.** ברכות ד.ב. תוספות בקטע "וקורא קריאת שמע" פסחים ק.א. תוספות בקטע "אין מפסיקין"
- ד.** ברכות: בבלי ח.ב. ט.א. תוספות בקטע "ובלבד שלא יאמר" ירושלמי א.א.

רמב"ם - הלכות

- א.ג.** קריאת שמע א.ט. א.י. שבת ה.ד. תרומות ז.ב.
- ב.** ב.ו.
- ד.** קריאת שמע א.י. א.יב.

תפילת ערבית

ללו. ברכות קריאת שמע של ערבית
(ובו ד' סעיפים)

א. בערב מברך שתיים לפני קריאת שמע ושתיים לאחריה.

ב. אין לספר בין גאולה דערבית לתפילה. ואף הנוהגים לומר שמונה עשרה פסוקים "ויראו עינינו" - אין להפסיק בין "ויראו עינינו" לתפילה. ומיהו מה שמכריז שליח ציבור: 'ראש חודש!' בין קדיש לתפילת ערבית, לא הוי הפסק, כיון שהוא צורך תפילה. וכן יכול לומר "ברכו" להוציא מי שלא שמעו, ולא הוי הפסק.

הגה:

ועיין לעיל סימן ס"ט. ראינו מדקדקים נהגו לעמוד כשאומרים השמונה עשרה פסוקים של "ברוך ה' לעולם". ומנהג יפה הוא, כי נתקנו במקום תפילת שמונה עשרה, ועל כן ראוי לעמוד בהן כמו בתפילה.

ג. מצא ציבור שקראו קריאת שמע ורוצים לעמוד בתפילה, יתפלל עמהם ואחר כך יקרא קריאת שמע עם ברכותיה.

ד. אחר "שומר את עמו ישראל" אומר אמן אחר ברכת עצמו. ולא יענה אמן אחר ברכת "המולך בכבוד".
הגה: ועיין לעיל סימן רט"ו.

באורים

כלל - כל מקום שנכתב תפילה הכונה לתפילת עמידה.

ז. גאולה של ערבית - "ברוך אתה ה' גאל ישראל" לפני עמידה.
ומיהו - אבל. לא הוי - אינו מהווה.

הרחבה והעמקה

ויראו עינינו - "ומה שנוהגין להפסיק בפסוקים 'ויראו עינינו' וקדיש - לפי שבימים ראשונים היו בתי כנסיות שלהם בשדות, והיו יראים להתאחר שם עד זמן תפילת ערבית. ותקנו לומר פסוקים אלו שיש בהם שמונה עשרה אזכרות (שם ה') כנגד שמונה עשרה ברכות שיש בתפילת ערבית. ונפטרין בקדיש. ועתה שחזרו להתפלל ערבית בבתי כנסיות, לא נתבטל מנהג הראשון. ... ויש מן הגדולים שנהגו שלא לאמרם." ('מור' אורח חיים סימן רל"ו).

עיין בתוספות בקטע "דאמר רבי יוחנן". (מסכת ברכות ד. ב.).

הפסוקים מורכבים משני קטעים: "ברוך ה' לעולם אמן ואמן" ו-"ויראו עינינו וישמח לבנו" המסתיים בברכה: "ברוך אתה ה' המלך בכבודו תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד ועל כל מעשיו".

בארץ ישראל אין נוהגים לומר פסוקים אלו ולכן לא הודפסו במרבית הסידורים המצויים.

רלו. תפילת ערבית מקורות

תנ"ך

שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך.⁽¹⁾ (תהילים קיט.קסד.)
לא ימוש ספר התורה הזה מפיק. **והגית בו יומם ולילה** למען תשמר לעשות ככל
הכתוב בו כי אז תצליח את דרכך ואז תשכיל.⁽²⁾ (יהושע א.ח.)

פרשנות על התנ"ך

1. פשט: שבע - לאו דוקא, אלא פעמים רבות. (לפי 'מצודת דוד')
דרש: על סמך פסוק זה נקבעו בהלכה שיש לברך שבע ברכות בזיקה לקריאת שמע.
בשחר- שתי ברכות לפני הקריאה ואחת אחרי, ובערב- שתיים לפני ושתיים אחרי.
(מסכת ברכות: בבלי יא.א. ירושלמי א.ה.)
2. פשט: דבר ה' ליהושע לאחר מות משה עבד ה'.
דרש: המברך שבע הברכות כאילו קיים 'והגית בו'. (לפי מסכת ברכות ירושלמי א.ה.)

תלמוד - בבלי וירושלמי

- א. ברכות: בבלי יא.א. (משנה) ירושלמי א.ה. (משנה)
- ב. ברכות ד.ב. רש"י בקטע "גאולה מאורתא לא הוי" תוספות בקטע "דאמר רבי יוחנן"

רמב"ם - הלכות

- א. קריאת שמע א.ה.
- ד. ברכות א.טז.

תפילת ערבית

לז. סדר תפילת ערבית
(ובו סעיף אחד)

א. אין שליח ציבור חוזר התפילה בתפילת ערבית.

הגדה:

ואין נופלין על פניהם לאחור ערבית.

לז. תפילת ערבית מקורות

תלמוד - בבלי וירושלמי

א. ברכות: בבלי ד.ב. כו.א. (משנה) כו.ב. תוספות בקטעים "טעה" "יעקב" כז.ב. ירושלמי ד.א. (משנה וגמרא) שבת ט. ב. תוספות בקטע "למ"ד תפילת ערבית רשות" יומא פז.ב. תוספות בקטע "והאמר רב".

רמב"ם - הלכות תפילה ט.ט.

לח. לקבוע עתים לתורה בלילה (ובו ב' סעיפים)

א. צריך ליזהר בלימוד הלילה יותר מבשל יום. והמבטלו עונשו מרובה.

ב. אם יש לו חוק קבוע ללמוד כך וכך ליום והיה טרוד ביום ולא השלימו, ישלימו בלילה מיד.

לח. תפילת ערבית מקורות

תנ"ך

1. ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עמד לנגדו וחרבו שלופה בידו. וילך יהושע אליו ויאמר לו הלנו אתה אם לצרינו? ויאמר: לא! כי אני שר צבא ה' עתה באתי. ⁽¹⁾ (יהושע ה.יג.ד.) **וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק.** ⁽¹⁾ (יהושע ח.יג.)
2. כל חשך טמון לצפוניו. תאכלהו אש לא נפח. ירע שריד באהלו. ⁽²⁾ (איוב כ.כו.)
3. ולא אמר (הרשע) איה אלוה עושי? נתן זמירות בלילה. ⁽³⁾ (איוב לה.י.)
4. קומי רוני בלילה. ⁽⁴⁾ (איכה ב.יט.)
5. יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי תפלה לאל חיי. ⁽⁵⁾ (תהילים מב. ט.)

רלח. תפילת ערבית מקורות

פרשנות על התנ"ך

1. פשט: כיבוש כנען בסערה ע"י יהושע בן נון - תלמידו של משה רבנו וממשיך דרכו- התאפשר בזכות לימוד תורה גם באישון לילה, כדברי משורר התהילים: "כי לא בחרבם ירשו ארץ וזרועם לא הושיעה למו כי ימינך וזרועך ואור פניך" (תהלים מד. ד.) דרש: "אמר לו (המלאך ליהושע): אמש ביטלתם תמיד של בין הערבים, ועכשיו ביטלתם תלמוד תורה, על איזה מהן באת? - אמר לו: 'עתה באתי' (על ביטול תורה) " "בערב ביטלתם התמיד, ועכשיו שחשיכה אתם מבטלים תלמוד תורה! לפי שדיו עסוקים במלחמה ביום לא היה להן עת לעסוק בתורה אלא בלילה". (רש"י) מיד... וילך יהושע... בתוך העמק'... מלמד שהלך (לן) בעומקה של הלכה". (מסכתות: עירובין סג. ב. מגילה ג.א. סנהדרין מד.ב.)

2. פשט: תאור האסונות הבאים על הרשע. חשכת פגועים שמורה לחסל אוצרות (צפוניו) הרשע. תאכל אותו אש איטית (לא נפח) כדי להרבות יסוריו. ירוצץ (ירע) את שרידי משפחתו (אהלו). (לפי מצודת דוד) דרש: "כל בית שאין דברי תורה נשמעים בו בלילה - אש אוכלתו... אין שריד אלא תלמיד חכם". (מסכת סנהדרין צב. א.)

עצמת הקדושה של למוד תורה בלילה הופך אסון לברכה.
3. פשט: הרשע לא שאל: איה אלוה שעשה אותי ושיש לירוא מפניו, כי ה' מחסל (כורת) את הרשעים בלילה. זמירות- שורש 'זמר'- כורת, מחסל. כמו "וכרמך לא תזמר". (ויקרא כה.ד.) (לפי רש"י על הפסוק)

דרש: "כל בית שנשמעין בו דברי תורה בלילה - שוב אינו נחרב". (מסכתות: עירובין יח. ב.) החיוב והשלילה כרוכים ירדו לעולם, כדברי הנביא: "יוצר אור ובורא חשך עשה שלום ובורא רע. אני ה' עשה כל אלה". (ישעיה מה.ז.) מפסוקים בספר האסון, השכול והיגון - איוב, שמחברו משה רבנו (מסכת בבא בתרא טו.א.), נלמדים רעיונות על נגוהות אורה של תורה, אותה הוריד גדול הנביאים מהשמים. עוצמת הקדושה של למוד תורה בלילה - הופך אסון לברכה.

4. פשט: קומי והתפללי (רינה היא לשון תפילה) בלילה. דרש: "קומי כנסת ישראל, השוכנת בגלות, עסקי במשנה בלילה כי שכינת ה' שורה לנגדך". (התרגום הארמי) עיקר רינה של תורה היא בלילה. (אלשיך)

5. פשט: "יספר הליכתו ביום עם החוגגים (עולי הרגל) לבטוח בחסד ה', ובלילה היו שרים... 'שירה' - תפילה". (אבן עזרא) דרש: "כל העוסק בתורה בלילה - הקדוש ברוך הוא מושך עליו חוט של חסד ביום... כל העוסק בתורה בעולם הזה, שהוא דומה ללילה, הקדוש ברוך הוא מושך עליו חוט של חסד לעולם הבא, שהוא דומה ליום". (מסכת חגיגה יב.ב.)

תלמוד- בבלי

א. ברכות: בבלי ירושלמי א.א. ג.ב. עירובין יח.ב. סה.א. רש"י בקטע "יזיף ופרע" חגיגה יב.ב. עבודה זרה ג.ב. רש"י בקטע "ובלילה שירו עמי" חגיגה יב.ב. סנהדרין טז.א. צב.א. עבודה זרה ג.ב. מנחות קי.א.

רמב"ם- הלכות תלמוד תורה

א. ג.ג.

דלט. דין קריאת שמע על מיטתו

(ובו ב' סעיפים)

א. קורא על מיטתו פרשה ראשונה של 'שמע' ומברך: "המפיל חבלי שינה על עיני" וכו'.

הגדה:

ויקרא קריאת שמע סמוך למיטתו. ואין אוכלים ושזותים ולא מדברים אחר קריאת שמע שעל מיטתו, אלא ישן מיד, שנאמר: "אמרו בלבבכם על משכבכם ודמו סלה". (תהילים ד.ה.). ועיין לעיל סימן ס"ג אי מותר לקרות כשהוא שוכב. ואם קרא קריאת שמע ולא יוכל לישן מיד, אז חוזר וקורא כמה פעמים זה אחר זה עד שישתקע בשינה. ושיהא קריאתו סמוך לשינתו. ואין מברכין על קריאת שמע של ערבית.

ואומר: "ישב בסתר עליון" (תהילים צא. א.). ואומר: "ה' מה רבו צרי" עד "לה' הישועה" (תהילים ג. ב-ט.). ואומר: "ברוך ה' ביום ברוך ה' בלילה ברוך ה' בשכבנו ברוך ה' בקומנו". "ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך השטן" וכו' (זכריה ג. ב.). "ה' שמרך" וכו'. "מעתה ועד עולם". (תהילים קכא.). "בידך אפקיד רוחי" וכו'. "ברך ה' וכו' עד "וישם לך שלום" (במדבר ו. כד-כו.). ואומר: "השכיבנו" עד סמוך לחתימה.

ב. כשיפשוט חלוקו לא יהפכנו ממטה למעלה - שאם כן נמצא גופו ערום - אלא יפשוטנו דרך ראשו. ויכסה עצמו בסדינו מתחת ויכנס במיטתו.

דלט. תפילת ערבית מקורות

תנ"ך

א. ישב בסתר עליון בצל שדי יתלונן. ⁽¹⁾ (תהילים צא. א.).

ה' מה רבו צרי רבים קמים עלי. ⁽²⁾ (תהילים ג. ב.).

ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך השטן ויגער ה' בך הבחר בירושלם הלוא זה אוד מצל מאש. ⁽³⁾ (זכריה ג. ב.).

ה' שמרך ה' צלך על יד ימינך. יומם השמש לא יככה וירח בלילה. ה' ישמרך מכל

רע ישמר את נפשך. ה' ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם. ⁽⁴⁾ (תהילים קכא. ה. - ח.).

לא תירא מפחד לילה מחץ יעוף יומם. ⁽⁵⁾ (תהילים צא. ה.).

ב. ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירמם הם ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגרת. ⁽⁶⁾ (בראשית ג. ז.).

ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם. ⁽⁷⁾ (בראשית ג. כא.).

רלט. תפילת ערבית מקורות

פרשנות על התנ"ך

1. מי שהוא חוסה בסתר כנפי השכינה הוא יתלונן (ישכון) בצילו (של ה'), שהקב"ה מגין עליו". (רש"י על הפסוק) משה רבנו, שחיבר מזמור זה, לימד שה' היושב בסתר, מגן בצילו על החוסים בו. (לפי מדרש רבה במדבר פרשה יב.)
2. דוד המלך אמר מזמור זה בבכי - כשהיה עולה במעלה הזיתים - בברחו מאבשלום בנו שמרד בו. בקשר השתתפו רבים מבני העילית - גדולים בתורה, גדולים בחכמה, גדולים בעושר, גדולים בקומה". (רש"י על הפסוק לפי מדרש 'שחר טוב'). (על המרד ראה שמואל ב פרקים טו-יט)
3. הרקע - בתחילת בית שני: "ויראני את יהושע הכהן הגדול עמד לפני מלאך ה', והשטן עמד על ימינו לשטנו". (זכריה ג. א.) "שהיו בניו (של הכהן הגדול) נשואים נשים נכריות". (רש"י על הפסוק)
- "יגער הקב"ה בך - אתה השטן ... ויגער ה' בך הבוחר בירושלים, שלא תכנס לפניו (לפני ה') לקטרג על הצדיק הזה (יהושע). הלוא ראוי הוא וזכה לך שהוצל מאש השריפה. (רש"י על הפסוק).
4. 'צלך' - כמו הצל מגין מחום השמש כן יגן על ימינך לעשות בה חיל" (מצודת דוד' על ה.) הפסוקים לקוחים מקבוצת חמישה עשר מזמורי 'שיר המעלות' (פרקים קכ. - קלד.) שהלויים שרו בבית המקדש על חמש עשרה מעלות (מדרגות) הירודות מעזרת ישראל לעזרת נשים. (רש"י על תהילים קכ. א. לפי מסכת סוכה פרק ה. משנה ד.)
5. לא תירא - "אם תבטח בו" (בקב"ה). (רש"י על הפסוק)
- "קורות הזמן ופגעיו הם כחיצים יעופו ויבואו פתאום על האדם, יבואו ביום ובלילה". (רד"ק על הפסוק)
- "שיצילך מפח יקוש (מארב) של בני אדם. לא תירא מהם בין משודדי לילה בצנעה ובין ביום, גם אם יעוף החץ מן הלוחם כנגדך יהיה לך כצינה (אפודת מגן) להצילך". (מלבי"ם על הפסוק)
6. הרקע - לאחר שאדם וחוה הפרו מצות ה' ואכלו מעץ הדעת. "ידעו שראוי לכסות מקום הערוה, בהיות ... פעולתו מכוונת לתענוג מאוס ומזיק". (ספורנו)
- "ידעו כי גנאי להיות עירומים". (חזקוני)
7. "בתורתו של רבי מאיר היה כתוב 'כתנות אור', והכוונה שהלבישם הקב"ה מיני מעלות ומאורות מן האור העליון שהיו בגן עדן כעין משה (רבנו) שזכה להן בהר". (מדרש רבה בראשית פרשה כ.)
- "עשה להם מלבושים מעולים ונכבדים מעור יתעטפו בהם כל גופם דרך כבוד, כי היה כבודם לכלימה אם יעמדו באותן חגורות שעשו להם לכסות בשר ערוה בלבד". (רבינו בחיי על הפסוק)

תלמוד - בבלי וירושלמי

א. ברכות: בבלי ב.א. רש"י בקטע "עד סוף האשמורה הראשונה" תוספות בקטע "מאימתי" ד.ב. י.ב. (משנה) רש"י בקטע "כדרכו" ס.ב. ירושלמי א.א. שבועות טו.ב. רש"י בקטעים "ושיר של פגעים" "וגני" חולין קה.א. תוספות בקטע "מים"

ב. שבת קיח.ב.

רמב"ם - הלכות

א. ספר המדע הלכות עבודת כוכבים יא.יב. תפילה ז.א. קריאת שמע ב.ב.